

“Neoliberalizmin Kısa Tarihi”

Zafer Çelik

Harvey, D. (2005). A brief history of neoliberalism.
Oxford: Oxford University Press.

David Harvey, bu çalışmasında, neoliberalizmin nasıl hâkim bir hegemonik paradigma hâline geldiğini, ikna gücünün kaynaklarının ne olduğunu, tüm sorunlarına ve çelişkilerine rağmen kitlelerin rızasını nasıl kazandığını açıklamaya çalışmaktadır.

Harvey, 1978-1980 arasında alınan kimi siyasal ve ekonomik kararların insanlık tarihinde çok ayrıcalıklı bir dönüm noktasını oluşturduğunu ve geleceğin tarihçilerinin, bu yılları dünyanın sosyal ve ekonomik tarihinde devrimci bir dönüm noktası olarak tanımlayacağını belirtir. 1978 yılında Deng Xiaoping Çin’i komünist yönetim altında ekonomiyi liberalleştirerek dünyaya açmış; 1979 yılında Paul Volcker Amerikan Merkez Bankasına maliyeti ne olursa olsun para politikalarını değiştirme ve enflasyonla savaşıma emrini vermiş; 1979 yılında Atlantik’in bir ucunda Margaret Thatcher İngiltere’de, Atlantik’in diğer ucunda 1980 yılında Ronald Reagan ABD’de açık ve düzensiz bir ekonomi politikalarını uygulamaya başlamışlardır. Harvey, şu kritik soruyu yöneltmektedir: Xiaoping, Volcker, Thatcher ve Reagan bu kadar önemli olan neyi gerçekleştirmişler? Harvey bu iki yıllık süreçte bu liderlerin aldıkları kararlarla bir müddettir dolaşımda olan fakat tali öneme sahip düşünceleri merkeze taşıyarak, alternatifsiz hâkim bir düşünce hâline getirdiğini belirtir. Farklı gerekçelerle uygulanan ve benzer sonuçlar veren bu kararlar ile neoliberalizm olarak tanımlanan, deregülasyon, özelleştirme, devletin sosyal provizyonlara ilişkin birçok alandan çekilmesi gibi birçok uygulama tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır.

Harvey, neoliberalizmin politik-ekonomisinin ilk denemesinin 1973 yılında Şili’de Pinochet’in yerel iş adamları ve Amerika Birleşik Devlet-

leri (ABD)'nin desteği ile Salvador Allende hükümetine karşı yapılan askeri darbe sonrasında uygulanmaya konduğunu ifade eder. Darbe sonrasında Şili, Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin önerdiği yapısal uyum programlarını uygulamaya koymuş ve ekonominin yönetimi neoliberal düşüncenin önemli bir merkezi olan Chicago Çocukları'nın yanında öğrenim gören Şilili ekonomistlere devretmiştir. Ekonomi yönetimi ve politikalarında yaşanan bu değişim ile birlikte, Allende'nin millileştirme hareketleri tersine çevrilmiş ve ikameci ekonomik yaklaşım terk edilmiştir. Kamu teşekkülleri ve malları özelleştirilmiş, doğal kaynaklar (balıkçılık ve kereste) piyasaya açılmış, sosyal güvenlik bireysel alana bırakılmış ve özelleştirilmiş, yabancı yatırımlara geniş imkânlar sağlanmış, yabancıların kârları garanti altına alınmış ve ihracat yönelimli bir büyüme tercih edilmiştir. Sadece bakır madenleri özelleştirilmemiştir. Harvey, Şili'de yaşananlardan otuz yıl sonra yine ABD müdahalesi ile Irak'ın yeniden yapılanması sürecindeki benzerliğe dikkat çekmektedir: Irak'ın savaşı kaybetmesinden sonra Koalisyon Güçleri'nin Irak'ı "özgürleştirmek" için yayımladığı dört emir -1. Kamu teşekküllerinin tamamen özelleştirilmesi; 2. Irak'taki işlerde yabancı şirketlerin tam mülkiyet hakkı; 3. Yabancı yatırımların tam olarak korunması; 4. Irak bankasının yabancıların kontrolüne açılması, yabancı şirketlere herhangi bir zorluk çıkarılmaması-kamu, medya, üretim, ulaşım, finans gibi tüm sektörlerde uygulanmıştır. Irak'ta sadece petrol devletin sorumluluğuna bırakılmıştır. Buna ilaveten, emek piyasası sert bir şekilde düzenlenmiş ve bazı kilit alanlarda sendika yasağı uygulanmıştır. Bu kararlarla Irak'ın kâra açık tüm sektörleri hem iç hem de uluslararası piyasaya açılmıştır.

Harvey, neoliberalizmin felsefi kökenlerinin, Friedrich Hayek ve Ludwig von Mises'in 1940'lı yıllardaki yazılarında bulunduğunu ifade eder. Hayek'in öncülüğünde Mont Pelerin Topluluğu'nda bu fikirler yaygınlaşmaya başlamış; Milton Friedman'ın çalışmaları ile neoliberalizmin ekonomik ve politik programı olgunlaşmıştır. Bu düşüncüler, insanın refahının güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasa ve serbest ticaret ile gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir. İnsanın refahını mümkün kılacak olan serbest piyasa ve ticaret ilkeleri ise ancak bireysel girişimciliğin, özgürlüğün ve becerilerin geliştirilmesi ile gerçekleşecektir. Dahası, bireysel ve toplumsal ideallerin en iyi dizginsiz piyasa anlayışı ile gerçekleşeceğini iddia etmişlerdir. Neoliberalizm olarak tanımla-

nan bu yaklaşım, kamu malları ve hizmetlerinin özelleştirilmesini, ticaret düzenlemelerinin tamamen piyasaya bırakılmasını, devletin sermaye ve emek kontrollerini azaltmasını ve yabancı yatırımlara yönelik her türlü engelin kaldırılmasını vurgular. Başka bir ifadeyle, neoliberalizm her şeyin finansallaşması, ekonomi dâhil tüm insani alanların metalaşması, hatta günlük yaşamın dahi bir meta haline gelmesini savunur. Bu yaklaşımda her şeyin bir meta olarak değerlendirildiği, alınıp satılabildiği piyasa ve piyasanın işaretleri, en iyi kararların verildiği yer olarak tanımlanmaktadır. Metalaşma, mülkiyet haklarının, sosyal ilişkilerin ve şeylerin belirli bir yasal sözleşme ile ticarileştirilmesi sürecidir. Neoliberalizm, piyasanın tüm insan eylemleri için en uygun rehber olduğunu, bireysel ve toplumsal ideallerin en iyi şekilde piyasa yoluyla gerçekleşeceğini iddia eder. Neoliberalizmin en önemli vurgularından biri de her bireyin kendi saadeti ve eyleminin sorumlusu ve açıklayıcısı olduğudur. Bu yaklaşıma göre bireysel başarı veya başarısızlık tamamen kişisel çaba ve performans ile açıklanır. Dahası bu anlayışa göre herkes, benzer fırsat eşitliğine sahiptir ve piyasada eşit bir şekilde yarışır. Harvey, neoliberallerin kişinin refahı için her şeyi kişisel performansa indirgemesini, kurumsal ya da sınıfsal bağlamları tamamen dışarıda bıraktığı için eleştirir. Dahası, Harvey, neoliberalizmin piyasada gerçekleşen alışverişin, insanların tüm eylemlerine rehber olarak tanımlanmasının, bireysel ve piyasanın yararının maksimize edilmesinin kamu yarınının maksimize edeceği söylemlerinin bireylerin tüm eylemlerini piyasa ilişkilerinin tahakkümü altına soktuğunu ifade eder.

Neoliberalizm devlete attığı rol ile klasik liberalizmden ayrışmaktadır. Klasik liberaller, devleti tamamen reddederken; neoliberaler devletin piyasanın oluşması için ve piyasa pratiklerinin gerçekleşmesi için uygun kurumsal çerçeveyi yaratmak ve korumak zorunda olduğunu belirtirler. Başka bir ifadeyle, devlet, piyasaların oluşmasında tarafsız olmamalıdır hatta bizzat askeri, polisi ve yasaları ile özel mülkiyeti korumak ve piyasanın uygun şekilde işlemlerini sağlamakla yükümlüdür. Dahası, devlet, piyasa oluşmamış sektörlerde (mesela, su, eğitim, sağlık sosyal güvenlik, çevre kirliliği vb.) gerektiğinde kendi eliyle tüm bu sektörlerin piyasalaştırılması ve metalaştırılmasını gerçekleştirmekten sorumludur. Daha açık ifade etmek gerekirse neoliberaler, tamamen yasal düzenlemelerden bağımsız kendisine içkin bir mantığı olan bir piyasa

ekonomisi ve kapitalizm anlayışına sahip değildir. Belirli sektörlerin piyasaya açılması için politik-yasal, kurumsal düzenlemelerin varlığını kabul etmekte ve bunu müdahaleci bir devlet tavrı olarak tanımlamaktadırlar. Neoliberaller, piyasalar bir kez oluşuktan sonra ya da piyasalar devlet tarafından kurulduktan sonra, devlet müdahalesinin minimum düzeyde kalmasını ve sadece devletin süpervizör görevi görmesini eşitlik ve adalet adına istemektedirler. Neoliberalizm, devletin asli vazifesini bireysel hak ve özgürlükleri, özel mülkiyet haklarını, piyasanın özgürce işlemesini garanti etmek ve koruma altına almak olarak tanımlar.

Harvey, neoliberalizmin 1940'larda politik bir program olarak ortaya çıkmasına ve bu tarihten itibaren dolaşımda olmasına rağmen neden daha önceleri değil de 1970'lerde etkin bir paradigma hâline geldiği sorusuna cevap aramaktadır. Harvey, Soğuk Savaş döneminde devletlerin, savaştan kaçınma isteği ve 1930'lardaki ekonomik krizlerin etkilerinden dolayı, Keynesci refah devleti politikalarını uyguladığını belirtmektedir. Bu politikalar sonucunda 1950'ler ve 1960'larda ekonomik büyüme devam etmiştir. Ancak 1970'lerde petrol krizinin ortaya çıkması, ekonomik elitlerin toplam gelirdeki paylarının azalması sonrasında kapitalist sistem bir kriz içine girmiştir. Bu krizden çıkmak için neoliberal politikalar tercih edilmiştir. Harvey, kapitalizmin, içine girdiği bu krizden çıkmak için neoliberalizmi tercih etmesinin rastlantısal olduğunu ve bu dönemde kimsenin hangi politikanın nasıl bir sonuç vereceğini bilmediğini belirtmektedir. Harvey, neoliberal politikaların uygulanmasını sermaye birikimlerini yeniden oturtmak ve ekonomik elitlerin gücünü restore etmeye çalışmak olarak değerlendirir. Zaten bu dönemden itibaren ekonomik elitlerin millî gelirdeki payları büyümeye ve zenginler ile yoksullar arasındaki gelir farkı açılmaya başlamıştır.

Harvey'in cevabını aradığı bir diğer soru ise, neoliberalizmin hegemonik, hâkim ve alternatifsiz bir söylem hâline nasıl geldiği; kitlelerin rızasını nasıl kazandığı ve ikna gücünün kaynaklarının ne olduğudur. Harvey, neoliberalizmin ikna gücünün Batı medeniyetinin temel değerleri olarak tanımlanan insanın saygınlığı ve bireysel özgürlüğe vurguda olduğunu belirtir ve bu iki söylemin oldukça zekice seçilmiş, cazip ve tahrik edici olduğunu ifade eder. Faşizm ve komünizm gibi otoriter yönetim biçimlerinin hâkim olduğu ya da bireysel hak ve özgür-

lüklerin devletin menfaati için, dikkate alınmadığı bir dönemde bireysel hak ve özgürlüklerin kutsallığından ve insanın saygınlığından bahsetmek oldukça cezbedicidir. Özgürlük söylemi ve insanın saygınlığına vurgu, Doğu Bloğu ülkeleri başta olmak üzere birçok baskıcı sistemin çökmesinde oldukça etkili olmuştur.

Harvey, Şili ve Arjantin gibi ülkelerde neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasının ve rızanın nasıl kazanıldığı sorusunun cevabının daha kolay verildiğini belirtir. Bu iki ülkede de askeri darbeler sonrasında her türlü dayanışma ve örgütlenme biçimleri sert bir şekilde bastırılmış, işçi hareketleri ve tüm kentsel hareketler yasaklanmıştır. Buna ilave olarak kamu harcamalarında kesintilere gitmek, sosyal provizyonları azaltmak, kamu teşekküllerini özelleştirmek, tarımsal sübvansiyonları kaldırmak suretiyle neoliberal devlet yapısı güçlenmiştir. Ayrıca, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve çeşitli bölgesel ulus-üstü kuruluşlar ile birlikte gerçekleşen serbest ticaret anlaşmaları ile neoliberal yapı pekiştirilmiştir.

Harvey, Reagan ve Thatcher’ın ABD ve İngiltere’de kitlelerin desteği ile demokratik seçimler sonrasında iktidara gelip neoliberal politikaları sert bir şekilde nasıl uyguladıkları sorusunun cevabının ise kolay verilemediğini belirtir. Harvey’ göre, Thatcher ve Reagan’ın en önemli başarısı bir siyasal ideoloji ve entelektüel pozisyon olarak tali öneme sahip bir düşünceyi, ana akım hâline getirmiş olmalarıdır. Thatcher’ın refah devleti karşıtı politikaları, üst ve orta sınıfların desteklediği bir projeydi. Thatcher, özgürlük ve mülkiyet hakları söylemini çok etkili kullanarak kitlelerin desteğini almıştır. Bireysel özgürlük ve mülkiyet hakları ile bireyciliği güçlendirmiş ve toplumsal dayanışmayı çözerek neoliberal yapılanmanın temellerini atmıştır. Her türlü dayanışma biçiminin sarılması ile sendikalar da güçlerini kaybetmiştir. Kamu yatırımlarının özelleştirilmesi, vergilerin azaltılması, girişimciliğin pekiştirilmesi, cazip bir iş ortamı yaratarak yabancı sermaye akışının sağlanması ile refah devleti tamamen çökmüştür. Bu dönüşümü Thatcher veciz bir şekilde ifade eder: “toplum diye bir şey yoktur, yalnızca bireyler vardır” (s. 82). Bütün sosyal dayanışma biçimleri, bireycilik, özel mülkiyet, kişisel sorumluluk ve aile değerleri adına çözülmüştür. Dahası, Thatcher asıl amacının “ruhları” değiştirmek olduğunu belirtmiştir. Thatcher’ın refah vaatleri, piyasa ekonomisinden başka ekonomik modelin olmadığı ve

insanlığın geleceğinin ancak piyasa ekonomileri ile kurtulacağı söylemine dayanmaktadır.

Neoliberalizmin toplumsal rızayı kazanma sürecinde öncelikli olarak güçlü ideolojik etkileri olan söylemler, korporasyonlar, medya ve çeşitli kuruluşlarda -üniversiteler, okullar, kiliseler ve profesyonel örgütlenmelerde- dolaşıma girerek güç kazanmıştır. Özellikle, ABD'de Heritage Foundation, the Hoover Institute, the Center for the Study of American Business ve the American Enterprise Institute gibi düşünce kuruluşları, ciddi ampirik ve teknik çalışmalarla, gerektiğinde polemiklere girerek ve politik felsefi tartışmalara katılarak, neoliberal politikaları desteklemişlerdir. Sermaye gruplarının üniversitelerle etkin bir ilişki kurması, yaptıkları akademik çalışmalarla neoliberalizmin çok daha etkin ve verimli bir politika olacağını ifade etmeleri neoliberalizmin yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Ayrıca, STK'ların da bu gruplara eşlik ederek devletin sosyal provizyonlarla ilgilenmemesi gerektiğini vurgulaması ve yaptıkları çalışmalarla özelleştirmeyi desteklemeleri, neoliberalizmin kitleler nezdindeki meşruiyetini pekiştirmiştir.

Ulus-üstü örgütler, çeşitli uluslararası STK'lar ve ulus-aşırı korporasyonlar, neoliberalizmden başka alternatif olmadığını ve neoliberalizmin herkes için iyiyi ifade ettiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda neoliberaler, her türlü devlet korumasının kalkmasını, serbest ticaret anlaşmaları ile gümrük ve ticari engellerin kaldırılmasını, serbest sermaye akışının sağlanması ile büyümenin sağlanacağını vurgulamışlardır. Fakat bu politikaların oldukça ağır sonuçları olmuştur. İhracat için mal üretim talebi, yerel ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmadığından, bazı temel maddelerin erişiminde güçlük çekilmiş, devletin sosyal provizyonları terk etmesiyle özellikle sağlık ve eğitimde halk olumsuz etkilenmiş, kamu teşekküllerinin özelleşmesi ve fiyat denetimlerinden devletin çekilmesi ile birlikte maliyeti yüksek bazı ürünlere dezavantajlı gruplar ulaşamaz olmuş, küçük çiftçilere yönelik sübvansiyonların kalkması ve çok uluslu şirketler için yapılan düzenlemelerin hayata geçirilmesi ile küçük çiftçi ve esnaflar ile gelişmemiş ülkeler ve onların yoksul halkları olumsuz etkilenmiştir.

Harvey, neoliberalizmin teorik olarak birçok çelişkinin olduğunu, dahası birçok vaadini de gerçekleştirmediğini belirtir: 1. Neoliberaler, devletin herhangi bir müdahalesini istemezken, piyasanın düzenlenmesi

adına müdahaleyi destekler. Dahası, milliyetçi tutumların neoliberal bakış ile çelişmesine rağmen, Thatcher hem Falkland savaşlarında hem de Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinde milliyetçi söylemleri kullanmıştır; 2. Piyasa otoriteriyenizminin bireysel özgürlüğü sınırlaması ve baskı altına alması konusunda neoliberalizmin bir cevabı yoktur; 3. Finansal sistemin, kendi içinde düzeni sağlayacağını ifade etmesine rağmen birçok skandal gün yüzüne çıkmıştır. Örneğin ABD’deki Enron vakası gibi; 4. Serbest piyasada rekabetin herkesin faydasına olduğu ifade edilmesine rağmen, oligopoliye ve monopoliye doğru gidiş söz konusudur. Bu süreçte küçük şirketlerin ulus-aşırı korporasyonlarla mücadele etmesi pek mümkün değildir; 5. Piyasa özgürlüğü ve bireysel özgürlük vurgusu ile her türlü dayanışmanın yıkılması, bazı negatif özgürlük alanlarının açılmasına neden olmaktadır.

Özetle belirtmek gerekirse, ekonominin düzensizleştirilmesi, kamu teşekküllerinin özelleştirilmesi ve devletin birçok sosyal provizyon alanından çekilmesi gibi neoliberal ekonomik politikalar, 1970’lerin ikinci yarısından itibaren dünyanın hemen her yerinde -farklı biçim ve düzeylerde- uygulanmaya konmuştur. Neoliberalizm, bugün eğitim kurumlarının (üniversiteler ve think tankler) devletin ekonomiyi ve finansı düzenleyen kurumlarının, medyanın, finans sektörünün, IMF, DB ve DTÖ gibi küresel finans ve ticareti düzenleyen uluslararası kurumların politika ve söylemlerinin merkezindedir. Dahası, neoliberalizm sadece ekonomik bir program değildir. Neoliberalizm dünyanın nasıl anlaşılacağı, yorumlanacağı, daha iyiye nasıl gideceği, yaşama ve düşünme biçimleri, yeniden üretme aktiviteleri, insani ilişkileri ile ilgili tüm alanlara yönelik politik ekonomik programdır. Harvey, bu çalışmasında günümüz dünyasının hâkim paradigması olan neoliberalizmin kısa tarihini yalnızca neoliberalizmin, felsefi kökenleri ve temel argümanları ekseninde tartışmamakta, buna ilaveten, neoliberalizm literatüründe sıklıkla ihmal edilen neoliberalizmin meşruiyet ve ikna gücünün kaynaklarının ne olduğu, kitlelerin rızasını nasıl kazandığı sorularına da cevap aramaktadır. Bu çalışmanın bir diğer en önemli özelliği ise indirgemecilikten uzak bir şekilde, neoliberalizmin tarihsel süreç içinde farklı kültürlerde ve coğrafyalarda nasıl işlediğini açıklamasıdır. Bu çalışma bir yandan hem tarihsel hem de kültürel ve coğrafi olarak neoliberal politikalar arasındaki ilişki ve benzerlikleri vurgularken, diğer yandan neoliberalizmin farklı

tarihsel dönemlerdeki, kültürlerdeki ve coğrafyalardaki kendine özgü yapısını da göstermektedir. Harvey bu çalışmasında aslında tek bir neoliberalizmden ziyade, farklı siyasal, sosyal ve kültürel yapılardan etkilenerek çok çeşitli neoliberalizmlerin ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu bağlamda, Harvey'in bu çalışması, her ne kadar neoliberalizmin Türkiye'deki seyri üzerine doğrudan bir şeyler söylemese de, neoliberal politikaların Türkiye'deki kendine özgü tarihsel gelişmesini anlamak ve açıklamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Neoliberalizmin kısa tarihini oldukça sade, anlaşılır ve etkin bir şekilde tartışan bu kitabın Türkçe'de olmaması önemli bir eksikliklerdir.

Dr. Zafer Çelik: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü mezunudur. Yüksek Lisansını, aynı bölümde, Doktorasını ise Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji bölümünde tamamladı. Doktora çalışmaları süresince altı ay Chemnitz Teknoloji Üniversitesi (Almanya) Sosyoloji Bölümünde, bir yıl Berlin Humboldt Üniversitesi Karşılaştırmalı Eğitim Merkezi'nde araştırmacı olarak çalıştı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde araştırma görevlisi olarak, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli okullarda bir müddet öğretmen olarak çalıştı. Hâlen, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Eğitim Sistemleri ve Politikaları Grup Başkanı olarak görev yapmaktadır.